

"Gələcəyə ön söz" kitabında müəllifin dərinən nüfuz etdiyi və publisistik tədqiqatı cəlb etdiyi sahələrdən biri də ana dili problemləridir. Hər hansı bir xalqın dili onun mənəvi varlığının təsdiq sənədidir, kimliyinin ünvanıdır.

Qulu Məhərrəmliyə dilimizə münasibəti əslində varlığımıza münasibətdir. Onun dil sevgisi əslində milli dəyər səviyyəsinə qalxır. Dili ən yüksək, uca dəyər kimi xarakterizə edir. Beləliklə, Qulu Məhərrəmliyə dil sahəsindəki tədqiqatlarına ümumi bir nəzər salaq.

Qulu Məhərrəmli görkəmli jurnalist və yazırları ciddi tədqiqat üçün material verən publisist olmaqla yanaşı, həm də bu sahə üzrə tanınmış nəzəriyyəçidir, ölkəmizdə jurnalistika üzrə ilk elmlər doktorudur. "Jurnalistikanın əsasları" və "Jurnalistikanın əlifbası" kimi qiymətli kitabların müəllifidir. Mətbuatın Avropa Şurası kimi mötəbər bir təşkilatın Şərqi Avropa ölkələri və MDB üzrə mətbuat azadlığı sahəsində nüfuzlu ekspertlərdən biri olduğunu yazır. Amma çox adam Q.Məhərrəmliyə həm də böyük dilçi-alim, tanınmış lüğətsünas olmasından belə xəbərsizdir. Ola bilsin ki, Qulu Məhərrəmliyə jurnalistikaya aid elmi-nəzəri tədqiqatları, bu sahədəki praktik uğurları, televiziya aparıcılığı, publisistikası və ictimai fəaliyyəti onun dilçilik sahəsindəki çoxşaxəli yaradıcılığını qismən kölgədə saxlayıb. Amma bu, gerçək faktdır ki, professor Q.Məhərrəmli dilçilik sahəsində, xüsusən şifahi dilin tədqiqi, ekran-efir və kino dilinin öyrənilməsinə dair çoxsaylı əsərlərin müəllifidir. Onun yaradıcılığında jurnalistika ilə dilin sintezi tamamilə yeni bir rəkursda görünür və xüsusi aktualıq kəsb edir. "Radiodramaturgiya dili" (1990), "Audiovizual nitq" (2000) "Televiziya dili" (2002), "Kütləvi kommunikasiya və dil" (2004), "Radio dərsləri" (2007), "Media ilə işləyən alimlərin sözləri" (2008), "Radio verilişlərinin dili və üslubu" (2011), "Məktəblərin alimlərin sözləri lüğəti" (2014), "Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti" (müstərek-2015, 2018), "Jurnalistika terminləri" (2016), "Məsəllər, deyimlər. Etimoloji lüğət" (müstərek, 2019) kimi ciddi monoqrafiya və lüğətlərin müəllifidir. Bu əsərlər haqqında, eləcə də bir dilçi alim kimi Qulu Məhərrəmliyənin elmi xidmətləri haqqında Musa Adilov, Ağamusa Axundov, Tofiq Hacıyev, Müseyib Məmmədov, Əziz Əfəndizadə, Fəxrəddin Veysellə kimi görkəmli dilçilərimizin söz dəməsi təsadüfi deyildir.

Qulu Məhərrəmliyə dilçiliyə dair tədqiqatlarında 4 əsas istiqamət diqqətimizi cəlb edir: 1) ekran - efir dilinin aktual problemləri; 2) ümumi KİV və kommunikasiya dili; 3) nitq mədəniyyəti və ümumi şifahi ədəbi dil məsələləri; 4) leksikoqrafiya və lüğətçilik problemləri.

Bu problemlərin tədqiqində onun üçün dəyişməz bir gerçəklik var: Media və dilçiliyin ayrılmaz tədqiqat sahələri olması.

Q.Məhərrəmliyənin araşdırmalarının əsas elmi ağırlığı da bundadır ki, kino, televiziya və radionun dilindəki paradigmalər müxtəlif elm sahələrindən qovşağına incələnilir. Yaradıcılığı bir-başına ekran-efirə bağlı olan Q.Məhərrəmliyə elmi araşdırmalarında dilin yalnız kommunikasiyanın yeni sahələrində təbii qüvvəni özəllənir, qrammatik, üslubi tərəflərini üzə çıxarmır, həm də situasiyadan çıxış edərək dilin sosial-psixoloji və kulturoloji qatlarına da işıq salır.

Mövcud dil praktikasına dərinən belə olan professor Qulu Məhərrəmliyənin elmi yaradıcılığında ən qiymətli cəhətlərdən biri onun dil proseslərini yazılı mətbuatın, kino, televiziya və radionun audiovizual təbiətindən çıxış edərək araşdırmasıdır. Çünki ekran-efir dilini ayrılıqda götürülmüş lingvistik predmet kimi araşdırmaq istənilən nəticəni vermir. KİV-dəki dil situasividir və ekran-efirin texnoloji təbiəti ilə sıx bağlıdır. Bu texnologiyada (xüsusən televiziya) nə varsa, Qulu müəllimin təfəkküründə - nəzəri baxışlarında və praktik müşahidələrində bunlar bir DİL faktıdır. Məsələn, televiziyanın teatrı, kino ilə və radio ilə "qohumluq" əlaqələri, eyni zamanda onlardan fərqli cəhətləri, yaxud plan, kadr, panoram və s. kimi ifadə vasitələri sırf

yenilənmiş "Dövlət Proqramı"nın (2013) yerinə yetirilməsində ciddi uğurlar qazanmışdır. Bu prosesdə hamı professor Qulu Məhərrəmliyənin millətə və onun dilinə nə qədər böyük sevgi ilə yanaşdığını şahidi oldu.

"Gələcəyə ön söz" kitabında ana dili problemlərini publisistik yolla tədqiq edən üç yazısı yer alıb: "Dilimizi didən dərslər", "Dilimizə qayğı lafı", "Ana dilimizdə 37 havası". Bu yazıların hər birində dəqiq müşahidə materiallarından istifadə olunub. Mətnlər kütləvi oxucu üçün nəzərdə tutulduğundan canlı dillə çox yaxındır. Ən müxtəlif qavrayma imkanı olan oxucu zümrələri üçün başa düşüləndir.

"Dilimizi didən dərslər" (15.06.2013) yazısına müəllif Mirzə İbrahimovdan belə bir epigraf gətirir:

Hər dəfə onu görəndə düşüncəyəm ki, mənəvi burulğanların tüğyan etdiyi zamanlarda, adamların yalnız ağ-qara rənglərlə düşündüyü bir mühitdə öz sifətini, peşə prinsiplərini, ziyalılığını qoruyub saxlamaq, sözünü, şəxsiyyətini sevmək asan iş deyil... Adının qarşısında təşbehlər yazmağa, titullarını sadalamağa lüzum yoxdur, sadəcə, Qulu Məhərrəmli demək bəs edər ki, onun obrazı göz önündə canlansın. İstedadına, peşəkarlığına, mənəvi gücünə görə o, jurnalistikada çoxları üçün ölçüyə, etalona çevrilir.

Ramiz ABUTALIBOV, diplomat

V. Ana dili problemləri

1. Dilimiz - varlığımız

dil kontekstində təhlil olunur (N.Həsənova). Bu araşdırmalardan bir daha aydın olur ki, TV-yə (həm də radioya) gələn dil yalnız səslə və ya yazılı ünsiyyət vasitəsi deyildir, bu dil söz, təsvir və səs effektlərinin qeyri-adi sintezi, yeni mənə yaradan vəhdətdir.

Söz və ekranın qarşılıqlı əlaqəsi, bədi edebiyatdakı sözle ekrandakı söz arasında prinsipial fərqlər, yeni dil şəraitində ədəbi normalar və nitq mədəniyyəti problemləri kimi məsələlər Qulumüəllimin dilçilik sahəsində elmi araşdırmalarının əsas istiqamətləridir. O, jurnalistika nəzəriyyəsi, medianın ümumi problemləri, tele-radio yaradıcılığının özəllikləri ilə bağlı araşdırmalarında da dil problemini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Bu tədqiqatların içində dilçiliyimiz üçün ən dəyərli elmi nailiyyət, deyirdim ki, dil və nitq məsələlərinin geniş kontekstdə aydınlaşdırılmasıdır. Onun araşdırmalarında kitab dili, yazılı dil, şifahi nitq terminləri, şifahi nitqlə meşə nitqi anlayışlarının, danışq dili ilə şifahi dil ifadələrinin fərqli cəhətləri lingvistik aspektdən dəqiq incələnilir, televiziya və radio nitqinin öz normaları ilə meşə şifahi ədəbi dilin bir qolu olduğu qənaətinə gəlinir. Məsələn, "Audiovizual nitq", "Televiziya dili" adlı monoqrafiyalarında bu sualla bərabər ekran dilinin bazasında nitq və danışq dili, dilin audiovizual təbiəti, söz və təsvir kimi dilin mürekkəb, fəlsəfi məsələləri də həmin mühüm sualın derinliyində öz izahını tapmışdır.

Akademik Tofiq Hacıyev meşə dilçilik biliklərinə və dil praktikasına dərinən belə olması səbəbindən Qulu müəllimi Dilçilik İnstitutuna-Monitorinq şöbəsinə rəhbərlik üçün dəvət etmişdi. Onun gəlişi Dilçilik institutunda güclü dalğa və işğır bir mühit yaratmışdı. Meşə bu şəraitdə institut Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində inkişaf etdirilməsi üçün müey-

mişdir: "Bir xalqın ana dili onun milli varlığının və mənəvi aləminin ifadəsidir". Müəllif üçün dilə münasibət o qədər məsuliyyətli bir məsələdir ki, mövzunun ciddiliyini meşə epigrafdakı da diqqətə çatdırmaq istəmişdir. Əslində epigrafdakı məntiq Qulu Məhərrəmliyənin dilə münasibət meyarlarına tam uyğundur. O, dilə münasibətdə elə Mirzə İbrahimovun dil mücadiləsinin davamçısı kimi çıxış edir.

Müəllif dilimizi didən dərslərin aşkarlanmasına TQDK-nin statistika faktı ilə başlayır. Demək, müəllifin yazıçı qələmə aldığı dövrdə şagirdlərin 30 faizi ana dili imtahanından keçə bilməyib. Əslində 30 faiz rəqəmi ana dili haqqında düşüncənin fonda çox acınacaqlıdır. Müəllifin qənaətinə görə ümumiyyətlə dilimizlə bağlı problemlərin əsasında dili yaxşı öyrənmək hünerinin və bir də dil sevgisinin çatışmazlığı dayanır: "Dil təkə mədəniyyətin bünövrəsində dayanmışdır, həm də hər bir fərdin düşüncəsində, millətin, dövlətin təməlinə durur. Biz duyğu və düşüncələrimizi bu dildə ifadə edirik. Bu sadə həqiqəti dərk etmək çox vacibdir. Tarixən müxtəlif dillərin (ərəb, fars, monqol, rus və s.) təsirinə məruz qalmış Azərbaycan dili xalqın sevgisindən, özünü meşə bu dildə ifadə etmək istəyindən qaynaqlanaraq cıalanıb və bu günə qədər gəlib çatıb. Ona görə də ana dilimiz kiçilmədən, kirəcləşmədən, energetik potensialına güvənərək daim inkişaf edib, təkə yazıçı və şairlərin çörək ağacına yox, həm də xalqı yaşadan vasitəyə çevrilir". Hər halda professorun təhlilləri kifayət qədər düşündürücü və həta bəzən bizim diqqətimizi dilimizin inkişaf yollarına da cəlb edir. Müəyyən mübahisə doğrucaq məsələlərdə düzgün qərarlar qəbul etməyə, qənaətimizin özünü cilalamağa çağırır.

Azərbaycan müstəqillik qazananından sonra bir çox problemlərin, o

cümlədən dil məsələsinin birdəfəlik həll olunduğunu düşündük. Sərhədlər açıldıqca, siyasi-iqtisadi əlaqələr genişləndikcə Azərbaycanın digər ölkələrlə inteqrasiyası bir çox üstünlüklərlə birgə müəyyən problemlər də gətirdi. Avropa sözləri Azərbaycan dilinin qapısının ağızda kəndəri kəsibmiş kimi basbasla dilin içinə dolmağa başladı. Bakının demək olar ki, əsas küçələrindən keçəndə mağazaların reklam görüntüləri, hətta ticarət obyektlərinin adları belə əcnəbi sözlərlə işarələnir. Bəzən bütün küçə boyu birgə kəlmə də olsun Azərbaycan dilində göstərilən reklam ünvanına rast gəlmirik. Dilə qarşı bu münasibət qətiyyəq qəbul edilən ola bilməz. Yeni nəsillər gəncliyin xarici dil öyrənmə cəhdlərini nə qədər təqdir etsək də, bu istəyin Azərbaycan dilindən sonra gəlməli olduğunu əslində mənəvi missiya kimi yaşlı nəsillər deməlidir. Bir vaxt ərəblərin Azərbaycanı işğal etməsi ilə dilimizə olmuş ərəb sözlərdən, yaxud sonrakı zamanların beləsi kimi az qala Azərbaycan dilinin mənəvi arialları zəbt etmiş fars dilinin yabançı sözlərindən canımızı qurtara bilmirik. Sovet dövründə də rus dili kifayət qədər Azərbaycan dilinə müdaxilə edə bildi. Bunların hamısına

qarşı Azərbaycan dili dözümlü göstərə bilər. Dilin özünün daxili imkanları ilə tez-gec bu təcavüzün qarşısı alınacaq. Ancaq başqa bir problem artıq dilin qapısının ağızını kəsdirməkdədir. Təzədən rus dilinə meyil güclənir. Qulu Məhərrəmli bu məsələni realıq əsasında şərh edir. Yeni bir qərinə ərzində adamlar hiss edirlər ki, karyera imkanlarını rus dili ilə genişləndirə bilərlər. Professor tələb kimi qarşıya qoyur ki, dilin işğır şəraitdə gücünü təmin etmək üçün müəyyən mənəvi mühit yaradılmalıdır. Doğrudur, Qulu Məhərrəmli Azərbaycan dilinin inkişafı ilə bağlı rəsmi bazanın kifayət qədər olduğunu da bilir, ancaq bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan dilinə soyuq münasibət davam edərsə, demək, dilə sevgi yoxdur. Halbuki, bizi birləşdirən ən böyük dəyər elə dildir. Böyük türk ələmini birləşdirə biləcək əsas istinad elə dilimizdir. Bunun üçün siyasi mühitin özündə də dilə sevgi başlıca istəyə çevrilməlidir. Azərbaycan dilinin qol-qabırğasını sındıran yüksək rütbəli bir məmur güclü obyektli olan cümlələr ilə təkə öz imicinə yox, elə dilin özünə da zərbə vurur. Bunun üçün Azərbaycan diplomatları, xüsusilə dili əla bilənlərdir. Professor özünəməxsus kinayəli ifadələrlə yeri gəldikcə sət və sərast danışır. Dilə zərbə vuran yüksək çinli məmurların söz diplomatının boşluğu ilə cib diplomatının doluluğunu müqayisə edir. Zənnimcə, professorun yüksək sarkazmlı müşayiət olunan ifadəsi yətlərncə təsirlidir.

Dili qorumaq üçün bütün mümkün olan imkanlardan istifadə olunmalıdır. Tarix göstərdi ki, din birləşdirici dəyər kimi dayanıqlı deyil. Yeganə dayanıqlı, birləşdirici vasitə dildir və biz həm də elə buna görə dilimizi qorumaalıyıq.